

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1953

Ο "ΔΩΔΕΚΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΓΥΦΤΟΥ,"

('Ο Β' τόμος της μελέτης: «'Ο Παλαμάς και η 'Εποχή του» — Συνέχεια ιγ').

XII. 'Ο ΔΩΔΕΚΑΤΟΣ ΛΟΓΟΣ πού αποτελεί τὸν ἐπίλογο τῶν ψυχικῶν κλυδωνισμῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἀναστάσιμων ἐξάρσεων τοῦ Γύφτου, τιτλοφορεῖται Κόσμος. Καὶ εἶναι μιὰ θερμὴ, μυστηριακὴ μάλλον, ἐπαφὴ μετὰ τὴ φύση, μιὰ θρησκευτικὴ ἐνατένιση πρὸς τὸ πλαίσιο πού μέσα σ' αὐτὸ θὰ συντελεσθῇ καὶ θὰ ολοκληρωθῇ ἡ νέα κοσμογονικὴ ἐποχὴ. Ἦδη ὁ τίτλος τοῦ Λόγου προοιωνίζει τὸ μεγάλο δράμα τῆς νέας δημιουργίας. 'Ο Γύφτος, ἀφοῦ ἀνάστησε τὶς βασικὰς ἀξίες τῆς ζωῆς, καθαρμένες ἀπὸ τοὺς ρύπους πού ἐπισώρευαν αἰῶνες προλήψεων καὶ συμβατικότητας, ἀφοῦ θεμελίωσε τὴν πίστη του στὴν ἀκατάλυτὴ τους δύναμη κ' εἰδείξε στὸν προηγούμενο Λόγο πῶς μπορεῖ ν' ἀναβλαστήσῃ μιὰ δυνατὴ καὶ σφριγηλὴ γενιά καὶ νὰ οικοδομηθῇ μιὰ καινούργια πολιτεία, ἡ πολιτεία τῶν ἀδὰκρυτων, στρέφεται πρὸς ὅ,τι ἀποτελεῖ τὴν αἰώνια μορφή τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου πού κλείνει μέσα τῆς ὅλες τὶς πῖστες κι ὅλες τὶς θρησκείες, — γιὰτὶ ὅλες οἱ πῖστες κι ὅλες οἱ θρησκείες ἀπ' αὐτὴν ξεκινοῦν καὶ τὸ μυστήριό τῆς ἀγωνίζονται νὰ λύσουν — γιὰ νὰ προικίσῃ τὸ δίπτυχο τῶν ἀξιῶν τῆς νέας πλάσης μετὰ τὸ ἀπαραίτητο ἐπιστέγασμα: τὴν νέα θρησκεία. Μὰ ἡ νέα τούτη θρησκεία πρέπει νὰ βρίσκεται σὲ ἀμεση ἀνταπόκριση μετὰ τὴν ψυχὴ τοῦ σύμπαντος. Ἡ ψυχὴ αὐτὴ, ἡ παγκόσμια καὶ ἡ οἰκουμενικὴ, μπορεῖ ν' ἀποκαλύψῃ στοὺς ἐκλεκτοὺς τὰ ἐσώτατα μυστικά τῆς. Γι' αὐτὸ ἀρχίζει ἀπὸ τοὺς πρώτους στίχους τὸ μίλημα τῆς Μητέρας Φύσης μετὰ τὸ στόμα τῶν δέντρων — ὅπως στὴν πανάρχαια ἐποχὴ ὁ ἄνθρωπος, ἀκούοντας τὸ μαντικὸ θρόισμα τῶν δέντρων, πίστευε πῶς ἀκούγε τὴ φωνὴ τῆς θεότητας :

Μ' ἕνα τόσο μόνο σάλεμα
κι ὅσο φτάνει γιὰ τὴ σκέψη
μοναχὰ μετὰ τὸσον ἦχο —
καὶ ὅσο φτάνει γιὰ νὰ κλέψῃ
καὶ νὰ φέρῃ ἀπὸ τὴν κατάβαθ
καὶ ἀπὸ τὴν πιὸ κρυφὴ καρδιά
σιγαλὰ παρθένα λόγια, —
μοῦ μιλῆσαν τὰ δέντρα...

«Τράβηξε κατὰ τὴν ψηλὴ Ροδόπη, κατὰ τὸν Αἴμο πού χτυπάει ὁ βορριάς...» καθὼς προμηνάει, ἀρχὴ ἀρχὴ στὸ Λόγο, ὁ στίχος τοῦ 'Οβίδιου. Γιατὶ, ἀληθινὰ, ἐκεῖ πῆγε ὁ Γύφτος, σ' ἕναν τόπο ἱερό¹, κοντὰ στοὺς ἀγνοὺς δρυμοὺς πού εἶδαν στὰ παλιὰ τὰ χρόνια τὶς Βάκχες νὰ τελοῦν τὰ ὄργια τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου καὶ τὸν 'Ορφέα, τὸ γυιὸ τοῦ Οἰάγρου καὶ τῆς Μούσας Καλλιόπης, «πλάστη πῖθ θεῶν θεῶν καὶ ἤχων» νὰ πλανιέται κλαίοντας τὴ χαμένη του Εὐρυδίκη.

Χτυπημένος ἀπ' τὸν ἄνθρωπο
σ' ἐσᾶς ἦρθα, ἀγνοὶ δρυμοὶ
κι ἀγκαλιάστε με κι ἀκούστε
τὸ βιολί μου εἶναι ψυχὴ.

Δὲ μπορούσε νὰ μιλήσῃ ἀλλοιῶς ὁ Γύφτος, ὁ χτυπημένος ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη φύση του, παρὰ μετὰ τὸ βιολί του. Ἄλλοτε ὁ 'Ορφέας τραγουδοῦσε μετὰ τὴ λύρα του καὶ μπορούσε νὰ συνεννοεῖται μετὰ τὴ φύση. 'Ο Γύφτος διαθέτει τὸ μαγικὸ βιολί του. Κι αὐτὸ κρατᾷ ἀπὸ ἕναν ἅγιον ἐρημίτη πού μιλοῦσε μετὰ τὰ δέντρα καὶ μετὰ τοὺς αἰτούς, μετὰ τὴν πλάση ὀλόκληρη κ' εὗρισκε ἡ ψυχὴ του ἀνταπόκριση μετὰ τὴ Μητέρα Φύση. Καὶ ἡ Ποίηση εἶναι ἡ μουσικὴ τῆς ψυχῆς, εἶναι λόγος πού γεννιέται ἀπὸ τὸ ρυθμὸ κι ὁ ρυθμὸς εἶναι τὸ φτέρωμα τοῦ νοῦ. Δὲ ζητᾷ ἀπὸ τὰ βέντρα «τὴ γλυκεῖα κουβέντα πού εἶναι σὰ δροσοῦλα καὶ σὰ μέλι» τὸ κελαϊδίσμα τῶν φύλλων πού στάζει καὶ μεθάει πονβοσκό, τὸν ἀπελάτη, τὸ ἀμέριμνο ἐρωτικὸ ζευγάρι. 'Ο Γύφτος εἶναι προωρισμένος ν' ἀκούσῃ τὰ λόγια τ' ἀγροίκητα πού ἀνεβαίνουν ἀπὸ τῆς γῆς τὰ σπλάχνα, γιὰτὶ

1. 'Ο Γύφτος στὸν Δωδέκατο τοῦτο Λόγο ἐναγυρίζει στὰ μέρη τῆς Θράκης ὅπου μᾶς τὸν πρωτόδειξε ὁ Ποιητὴς μετὰ τὸν Πρῶτο Λόγο, τὸν Ἐρχομό. Μπορεῖ τοῦτο νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς μιὰ συμβολικὴ κυκλικὴ ἐπιστροφή στὸ σημεῖο τῆς ἀφειτηρίας τοῦ Γύφτου σὲ μιὰ ἰδεατὴ καὶ καθαρὰ ποιητικὴ παράσταση τῆς ἰδέας τῆς αἰώνιας ἐπιστροφῆς πού, καθὼς παρατήρησε ὁ ἀναγνώστης, ξεμυτίζει συχνὰ στὸ ἔργο. 'Ο Γύφτος γυρίζει στὰ μέρη τοῦ ἐρχομοῦ τοῦ ἀναγεννημένου ψυχικὰ καὶ ἰδεολογικὰ. Ἐπιστρέφει μετὰ μιὰν ἀνάσταση μέσα του, φουντωμένος τώρα ἀπὸ τὸν ἡμερο τῆς δημιουργίας.

κι αὐτὸς εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐκλεκτοὺς, κι αὐτὸς εἶναι σφραγισμένος «μὲ σφραγίδα μυστικιά».

Μέσ' στῆς γῆς τὰ σπλάχνα οἱ ρίζες μας
τὸν ἀδρὸ χυμὸ τὸν παίρνουν
ἴσα ὀλόισ' ἀπ' τὰ μαστάρια
τῆς μητέρας Γῆς, καὶ φέρνουν
ἴσα πρὸς ἡμᾶς τὰ λόγια τῆς·
κι ὅσα θὰ σοῦ ποῦμε ἡμεῖς
εἶναι μοῖρα καὶ ἱστορία
καὶ παράδοση τῆς Γῆς.

Τὰ λόγια τῶν δέντρων εἶναι ἡ φωνὴ τῆς Γῆς, τῆς μητέρας Φύσης καὶ βγαίνουν ἀπὸ τὰ κατάβαθα τὰ σπλάχνα τῆς, γι' αὐτὸ καὶ τὸ μῆλημα τοῦτο «εἶναι μοῖρα καὶ ἱστορία καὶ παράδοση τῆς Γῆς».

Ἡ μοῖρα τοῦ Γύφτου θυμίζει στὰ δέντρα τὴ μοῖρα τοῦ Ὀρφέα. Γιατί κι αὐτὸς, «δαρμένος ἀπ' τῶν τάρταρων τὴν εἰκόνα καὶ τὴ φρίκη, κι ἀπ' τὸν Πόθο, κι ἀπ' τὴ Σφίγγα, κι ἀπ' τὴν ἀγγιχτὴ Εὐρυδίκη», ἦρθε κοντὰ σ' ἐκεῖνα «ἀποδιωγμένος τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ζωῆς».

Ἄγκαλιάστε με, εἶπε, ἀκοῦστε
δάση ἀγνὰ μεγάλα ἑσείς...

Ὁ Ποιητὴς, ζητώντας τὴν ταύτιση τῶν δυὸ συμβόλων, Ὀρφέα καὶ Γύφτου, χρησιμοποιεῖ τὶς ἴδιες ἐπικλητικὲς φράσεις. (Θυμίζω τὸ ἀνάλογο τετράστιχο :

Χτυπημένος ἀπ' τὸν ἀνθρώπο κλπ.

Ὁ Γύφτος εἶναι ὅπως κι ὁ Ὀρφέας **θ ε ο π ο ι ὀ ς**. Κι αὐτὸς, ὅπως ἐκεῖνος, δυναστευμένος ἀπὸ τὸ μυστικὸ τῆς ὑπαρξῆς, ἐπιζητώντας τὴν ἀνάπαυση καὶ τὸν κατευνασμὸ τῆς φουρτουνιασμένης ψυχῆς του, ἀναζητεῖ ἀπὸ τὴν ἀρμονία καὶ τὴ γαλήνη τῆς μητέρας Φύσης τὴ νέα θρησκεία τῆς ζωῆς. Ὁ Ὀρφέας ἐπέτυχε αὐτὴ τὴν ἐσωτερικὴ γαλήνη ποὺ πραγματώνεται στὴν ἑναρμόνιση τῶν συναισθημάτων μὲ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο. Γι' αὐτὸ θυμούνται καὶ τραγουδοῦν τὰ δέντρα :

Καὶ τὸν κλείσαμε στοὺς κόρφους μας
καὶ τῆς κελαϊδίστρας λύρας
ρούφηξε ἡ φωνὴ τὰ πάντα,
κ' ἔγινε καπαποτῆρας
κ' ἔγινε ὄνειρο καὶ μάγεμα
κ' ἡμεῖς ἐγίναμε νάος,
κι' αὐτὸς ψάλτης καὶ προφήτης
καὶ τῆς ἀρμονίας Θεός.

Ἡ ταύτισή του μὲ τὴ Φύση εἶχε ὀλοκληρωθῆ. Ὁ Ὀρφέας ἔμαθε τῆς γῆς τὸ μάθημα καὶ μὲ τὴν εἰσδυση τούτη στὰ κοσμικὰ πεπρωμένα τοῦσβυσε ὁ παλιὸς καημός. Κι ὁ Ὀρφέας ἔστησε τότε τὸν δεύτερον Ὀλυμπο, ποὺ τοῦ ἔγινε καὶ ὁ μύστης. Ὁ πρῶτος Ὀλυμπος, ἡ παλιὰ πολυθεϊστικὴ

θρησκεία τῶν ἀρχαίων, εἶχε γεράσει ἀνεπανόρθωτα. «Μιὰ εἶν' ἡ φύση, μὲ ὅσα ὀνόματα» λέει ὁ Ποιητὴς καὶ ὑποδηλώνει μὲ τὸ στίχο τοῦτο τὴν καταδίκη τῆς ἀρχαίας θρησκείας ποὺ κομματιαζε τὴ φύση, ἀδυνατώντας νὰ σύνθεση τὴ μονολιθικὴ τῆς ἐνότητα. Μὲ τὴν ὀρφικὴ θρησκεία καὶ τὰ μυστήρια ἡ θεότητα ἐνοποιεῖται, γίνεται πνευματικώτερη, συγκρητοποιώντας τὰ διάσπαρτα μέλη τῆς. Τὴν ἀντίληψη τούτῃ ἐκφράζουν οἱ παρακάτω στίχοι :

Καὶ μ' ἑσένα Ὀρφέα, σὰν πνέματα
κ' ἡμεῖς καὶ ὄλα καὶ οἱ θεοί,
κ' ἦταν ἡ λατρεία μυστήριον
καὶ ἡ θρησκεία μουσικὴ.

Ὅμως καὶ ἡ θρησκεία τούτη ποὺ βρῆκε τὴν ἑκφραση τῆς σὲ μιὰ μουσικὴ, παναρμονικὴ μυστηριακὴ ἀποπνευμάτωση, γκρεμίστηκε. Κι ἀπὸ τότε :

σὰ νὰ πέθανε καὶ ἡ πλάση
κι ἀπὸ τότε ἡ Γῆ ὄρφανῆ.

Ὁ Συκουτρῆς μᾶς δίνει στὸ σημεῖο τοῦτο — ὅπως ἄλλωστε καὶ σὲ πολλὰ μέρη τοῦ **Δ ω δ ε κ ἄ λ ο γ ο υ** — μιὰ εἰσδυτικὴ ἐρμηνεία ποὺ ἀξίζει νὰ μεταφερθῆ καὶ στὸ δικό μου κείμενο :

«Ἄλλ' ὁ Ὀλυμπος—σύμβολον τῆς στενῆς σχέσεως Ἀνθρώπου καὶ Γῆς—, ποὺ θὰ δημιουργήσῃ τὴν ἀνθρώπινη φύση, δὲν θὰ εἶναι ὁ Ὀλυμπος τοῦ Ὀρφέως· θὰ εἶναι ἓνας τρίτος Ὀλυμπος. Τὸν πρῶτον, τὸν Ὀλυμπον τῆς ἀρχαίας πολυθεϊας ἐχαρακτήριζεν ἡ διάσπασις, ἡ αὐτονομῆσις, οὕτως εἶπεῖν, εἰς διεσπαρμένας ὑποστάσεις τῶν φυσικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεων τῆς ζωῆς. Εἰς τὸν δεύτερον Ὀλυμπον τῆς ὀρφικῆς πανθεϊας καὶ τῶν μυστηρίων, ἀποκαθίσταται ἡ ἐνότης τῶν θεϊκῶν ὑποστάσεων. Τὸ θεῖον τοποθετεῖται ὕψι-λότερα, ὡς οὐσία καὶ δύναμις ἀδιάκριτος καὶ ἀδιάρητος· ἔτσι καὶ ἀγκαλιάζει ὀλόκληρον τὸ εἶναι. Ἄλλὰ καὶ ὁ δεύτερος αὐτὸς Ὀλυμπος κατελύθη. Ἡ Γῆ ἔμεινε καὶ πάλιν ὄρφανῆ ἀπὸ θεϊας δυνάμεις· ἀπὸ Μητέρα τῆς Ζωῆς, ἔγινε κτίσμα, δημιουργημ' ἀψυχον μιᾶς θεότητος ποὺ ἐδρεύει ὕψιλά εἰς τοὺς οὐρανοὺς, χωρισμένη καὶ ἀπομακρυσμένη ἀπὸ τὰ φυσικὰ ὄντα. Βαθεῖα ἀβυσσος χωρίζει τὴν ἀπὸ τὸν φυσικὸν κόσμον».

Θὰ μπορούσα νὰ συμπληρώσω τὶς σκέψεις αὐτῆς τοῦ Συκουτρῆ, βοηθώντας συνάμα τὸν ἀναγνώστη νὰ ἀντιληφθῆ πληρέστερα τὸ νόημα τοῦ Δωδεκάτου **Λ ὀ γ ο υ**. Ἡ ἐκλογή τοῦ Ὀρφέα ὡς συμβόλου **θ ε ο π ο ι ὀ υ** στηρίζεται κυρίως στὴν παραδεγμένη παράδοση ὅτι ὁ Ὀρφέας ἦταν ὁ ἰδρυτὴς τῆς διονυσιακῆς λα-

1. Νομίζω σύμβολο καὶ τῆς σχέσεως τοῦ Ἀνθρώπου μὲ τὸ μεταφυσικὸ πρόβλημα ποὺ δὲν ἔπαψε ἀπὸ τὰ πανάρχαια χρόνια νὰ ταλαιπωρεῖ τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ, ἀφοῦ γιὰ προσωρινὴ ἐξοικονόμηση κατέφευγε σὲ ἀνθρώπομορφικὰ σύμβολα, δημιουργώντας ἰδιότυπους ὀπερᾶνθρώπους.

ερείας. Τὸ κυριώτερο γνώρισμα τῆς νέας λατρείας ἦταν ἡ πανθειστική συγκρητοποίηση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς πολυθείας καὶ ἡ πίστη ἡ συντηρημένη ἀπὸ τοὺς ὄρφικους ὅτι μὲ τὴ διονυσιακὴ λατρεία, ὁ ἄνθρωπος ἐπιτυγχάνει τὴν ἔνωσή του μὲ τὴ θεότητα. Οἱ διάφοροι μῦθοι ποὺ στρέφονται γύρω ἀπὸ τὸν Διόνυσο (Ζαγρέα) ἀπὸ τὴν πίστη τούτη πηγάζουν καὶ ἀποβλέπουν σὲ μιὰ πανθειστικὴ ἀντίληψη τῆς ζωῆς. Ὁ Ὀρφεὺς χαρακτηρίζεται τῆς θεογονίας τοῖς Ἑλλησι πατήρ καὶ θεωρεῖται ἀποκαλυπτικὴ πηγὴ τῶν σχετικῶν μὲ τὴν κοσμογονία καὶ θεογονία θρύλων. Ὁ Ὀρφεὺς θεωρεῖται ἀκόμη ὡς ὁ πρωτομύστης τῆς μυστηριακῆς θρησκείας ποὺ ὁδηγεῖ στὴν ἐσωτερικὴ ἀποκάλυψη τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς καὶ ἀπὸ τὴν ἀποκαλυπτικὴ τούτη γνώση στὴν ἐπέκεινα μακαριότητα. Ὁ Ὀρφεὺς εἶναι μύστης λυτρωτῆς τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴ τῆς ἀπὸ τὸ δεσμωτικὸ σῶμα. Ὁ Γύφτος—γιὰ νὰ ξαναγυρίσουμε στὸ ποίημα—δὲν ἀποβλέπει παρὰ στὴν κατάκτηση τοῦ μυστικοῦ τῆς ὑπαρξῆς καὶ μὲ τὴν κατάκτηση τούτη στὴν πραγμάτωση τοῦ ἰδεώδους τῆς ἀνθρώπινης εὐδαιμονίας. Ἦταν φυσικὸ νὰ ταυτισθῆ συμβολικὰ μὲ τὸν Ὀρφέα ποὺ θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς ὄρφικους τῶν προκλαστικῶν χρόνων, ἀλλὰ καὶ πολὺ ἀργότερα, καὶ ὅταν ἀκόμα ἡ νέα θρησκεία παρακμάζοντας ὀλοένα εἶχε παραμερισθῆ ἀπὸ νέα ἰδεώδη βίου, σὰν ὁ μυθικὸς ἥρωας τῆς ἀνθρώπινης λύτρωσης. Ἡ ἔννοια τῆς σύμφυτης μὲ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ σώματος ἀμαρτίας καὶ ἡ προκύπτουσα ἰδέα τῆς ἀπολύτρωσης μὲ τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὸ μίasma τῆς γήινης ζωῆς εἶναι ὁ πρῶτος σπὸρος τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἡ ὄρφικὴ πανθειστικὴ ἀντίληψη ὑποστηρίζει τὴν πνευματικότητα τοῦ σύμπαντος. Γι' αὐτὸ ὁ Ποιητὴς τοῦ Κόσμου, θεοποιώντας τὴν παγκόσμιαν ἀρμονία, στηρίζει τὸ αἶτημα τῆς νέας θρησκείας σὲ μιὰ ὀλοκληρωτικὴ συγχώνευση μὲ τὸ Σύμπαν, πιστεύοντας πῶς ἀπὸ τὴν συγχώνευση τούτη, ἀπὸ τὴν ἐναρμόνιση τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ εἶναι καὶ αὐτὸς ἕνα κομμάτι τῆς Φύσης, μὲ τὴν παγκόσμια ψυχὴ θ' ἀναθάλη ἡ ἀλήθεια τῆς ὑπαρξῆς. Τὸ λέει, ἄλλωστε, πῶς κάτω :

Ποῦ εἶν' ἡ ἀλήθεια ; μὴν πλανᾶν ἐσὲ
βάθυνόητα λόγια τάχα ;
τὴν πηγὴ τῆς δὲν τὴ βρίσκεις
μέσα σου, Ἄνθρωπε, μονάχα.

Θὰ τὴ βρῆς παντοῦ στὸ ταίριασμα
— ὦ ἀρραβῶνας λυτρωτῆς ! —
τῆς καρδιάς σου καὶ τοῦ νοῦ σου
μὲ τὰ πάντα τῆς ζωῆς.

Ποιὸν ἴσκιον ὄνειρου νὰ κυνηγᾷ ὁ Γύφτος ;

Ποιὰ νὰ στήση πίστη ἀπάνου
καὶ σὲ ποιὸ βωμὸ ποιᾶς πλάσης ;

Καὶ τὰ δέντρα τοῦ μιλοῦν ἀκόμα :

Καὶ παράτησε τὰ ὄνειρατα,
γῦρε, βάλε αὐτὶ στὴ φύση,
παραμάντεμα τὸ Ρόδο
σίβυλλα τὸ κυπαρίσσι !
Σκληρὰ χτύπα τὴν τὴ χίμαιρα,
τ' ὄνειρο εἶναι ἡ ζωὴ
στὸ βιολί σου ἕς ἀρμονίση
τὴν Ἀλήθεια ἢ μουσικὴ.

Εἶναι μιὰ πρόσκληση προσγειώσεως στὴν πραγματικότητα τῆς ζωῆς. Μακρὰ τὰ ἄσκαρα ὄνειρατα τ' ὄνειρο εἶναι ἡ ζωὴ. Ὁ νέος κόσμος ζητεῖ μιὰ θετικὴ θρησκεία ἐναρμονισμένη μὲ τὰ πάντα τῆς φύσεως, ποὺ ν' ἀντλεῖ ἀπὸ ἐκείνην τὴ δικαιολογία τῆς ὑπαρξῆς τῆς, θρησκεία δημιουργικὴ, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὴς χίμαιρες καὶ τὴς φαντασιώσεις ποὺ δουλώνουν τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν παραπλανοῦν ἀπὸ τὰ μεγάλα καθήκοντα τοῦ συγκαιρινοῦ ἀνθρώπου, θρησκεία συμβολικὴ τοῦ νέου πολιτισμοῦ ποὺ χλιμιντρίζει σὰν ἀτίθασο ἄλογο, ἔτοιμο νὰ χυμῆξη στὸν ἀπέραντο κάμπο τῆς προόδου. Καὶ τὸν παρακινοῦν ἀκόμη τὰ δέντρα ποὺ σάμπως ν' ἀπηχοῦν τὸν καυτερό πόθο τῆς ψυχῆς του :

Ἔψωσε τὸν τρίτο ἐσὸ Ὀλυμπο,
βάλε ἐκεῖ τὴν Ἐπιστήμη,
μόνη ὑπάρχει, ἀγέλαστη εἶναι !
Ποιὸ χαμόγελο, ποιὸ ἀσῆμι,
ποιὸ χρυσάφι σὰν τὴν ὄψη τῆς ;
Γιούχα, Ὀλυμποὶ ἀπ' ἀχνούς !
Ἡ καρδιά τὸ θᾶμα ἔν εἶναι,
τῆς καρδιάς τὸ μάτι ὁ νοῦς !

Σημείωσα ἤδη καὶ ἀπ' ἀφορμὴ τῶν Χαίρετισμῶν τῆς Ἑλιογέννητης¹ τὴ γοητεία ποὺ ἀσκοῦσε στὰ πνεύματα, στὰ χρόνια ἐκεῖνα ποὺ σημαδεύονται ἀπὸ τὸ βσιλέμα τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ τὴν ἀνατολὴ τοῦ Εἰκοστοῦ, ἡ πάνσοφη οὐρανία, ὅπως τὴ λέει ἐκεῖ ὁ Ποιητὴς, ἡ Ἐπιστήμη. Εἶναι τὰ χρόνια τοῦ λεγόμενου ἐπιστημονισμοῦ, ὅταν ἡ ἀνθρωπότητα ὀλοκληρῆ, αἰχμαλωτισμένη ἀπὸ τὸ θετικισμό, περιμένει ἀπὸ τὴν ἀγέλαστη τούτη Τέχνη τὴν ἀνθρώπινε εὐδαιμονία, στηριγμένη στὴν προοδευτικὴ κατάκτηση καὶ τὸ δάμασμα τῶν φυσικῶν στοιχείων μαζί μὲ τὴ διερεύνηση τῶν μυστηρίων ποὺ ταλαιπωροῦν τὴν ἀνθρώπινε ὑπαρξὴ. Ὁ Ποιητὴς στοὺς Χαίρετισμοὺς τῆς Ἑλιογέννητης ταλαντεύεται ἀκόμη μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ μεταφυσικῆς καὶ τὴν ταλάντευση τούτη θὰ τὴν ἰδοῦμε καὶ ἀργότερα² ἀλλὰ ἐδῶ

1. Βλ. Α' τομ. τῆς μελέτης αὐτῆς (ἐκδ. 1944).
2. Βλ. Ποιητικὴ, σελ. 137.

φαίνεται νὰ ξεπερνᾶ τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ ἀμφιβολία καὶ νὰ πιστεύει πὼς ἡ Ἐπιστήμη εἶναι ἱκανὴ νὰ ὑψωθῆ σὲ περιωπὴ θρησκείας τοῦ αἰῶνα. Ὁ ἐπιστημονικὸς θετικισμὸς βασίζεται στὴν ἐμπειρικὴ γνῶση καὶ στὴν κατάκτηση τῶν φυσικῶν φαινομένων ἀπὸ τὴ νόηση. Οἱ δύο καταληκτικοὶ στίχοι τοῦ ὀκτάστιχου μαρτυροῦν τὴν ὑπαγωγή τοῦ αἰσθήματος στὴν ψυχρὴ ἀντικειμενικὴ γνῶση, στὸν ἔλεγχον τῆς νόησης. Μιὰν ἀπόχρωση νοησιάρχιας δὲν θὰ ἦταν δύσκολο νὰ διαπιστώσουμε· στοὺς στίχους αὐτοὺς μ' ὄλο πού ὁ Ποιητὴς, λίγο παραπάνω, δὲν φαίνεται ν' ἀφίνει τὴν ἀπόλυτη κυριαρχία τοῦ πεδίου τοῦ νοῦ, ἀλλὰ ζητεῖ κάποιο ταίριασμα, μιὰ συναρμόνιση τῆς καρδιάς καὶ τοῦ νοῦ «μὲ τὰ πάντα τῆς ζωῆς». Ὁ Συκουτρὴς ὑπενθυμίζει στὸ σημεῖο τοῦτο ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ Τρίτου Ὀλύμπου, τῆς τρίτης θρησκείας, δὲν ἀπαντᾶται μονάχα στὸν Παλαμᾶ. «Τὴν συναντῶμεν—γράφει—τὴν ἴδιαν περίπου ἐποχὴν καὶ εἰς τὸν Nietzsche καὶ εἰς τὸν Ibsen» εἶναι τὸ λεγόμενον *das dritte Reich* Σωστά. Μόνο πού ὁ Ίψεν πρωτομίλησε γιὰ τὸ τρίτο βασίλειό του, βασισμένο σ' ἓνα συνδυασμὸ τῆς γνῶσης μὲ τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα τῆς πανθειστικῆς φυσιολατρίας μὲ τὸν χριστιανικὸ ἀσκητισμὸ, στὸν Αὐτοκράτορα καὶ Γαλιλαῖο, ἀπὸ τὸ 1873. Καὶ οἱ στίχοι ἄλλωστε πού θυμίζει ὁ Συκουτρὴς ἀπὸ τὴν Ὡδὴ στὸ θάνατο τοῦ Ίψεν, γραμμένη ἀπάνω-κάτω τὸν ἴδιο καιρὸ μὲ τὸν Δωδεκάλογο, στὰ 1906, ἀποκαλύπτουν πὼς ὁ Παλαμᾶς μεταπλάθει ἀπλῶς τὸ τρίτο βασίλειο τοῦ Ίψεν, ἀναμένοντας αὐτὸς, «πιδ πέρα ἀπὸ τοὺς Χριστοὺς καὶ τοὺς Ὀλυμπους» τὸ ζευγάρωμα τῆς Ὁμορφιάς μὲ τὸν ἀγέλαστη Νόμο τῆς Ἐπιστήμης...

Ὁ Ποιητὴς, σ' ἔξη ὀκτάστιχα πού ἀκολουθοῦν, μᾶς δίνει ποιητικὰ τὴν ἱστορία τῆς Γῆς. Πῶς ἀπὸ τὸν ἥλιο ξεχώρισε φλόγα μὲς' στὸ Χάος ἢ γῆ, καὶ πῶς αἰῶνες δλόκληρους τριγυρνᾶ μέσα στὸ χάος. Πῶς μετὰ τὴν πρώτη περιδίνηση χορεύει τὸν ἀστέρينو χορὸ στοχαστικῆ

καὶ γνωρίζει αὐτὴ πῶς ἦρθε
καὶ πού πάει τὸ ξέρει αὐτὴ.

Περιγράφει κατόπιν τὸν ἄγριο πόλεμον τῶν στοιχείων, τῆς φωτιᾶς καὶ τοῦ νεροῦ. ὡσότου χωρίσαν καὶ εἰρήνεψαν τὰ πολέμια τὰ στοιχεῖα,

κ' ἔλαμψε ἡ χαρὰ τοῦ Κόσμου
καὶ ὁ σκοπὸς· ἔσού, Ἄρμονία
.....
Κι ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀνάτειλε,
καὶ σὰν ἔνοιωσε καὶ ὁ νοῦς

1. Ὁ. π. σελ. 525-526, ὑπόσημ. 3.

μέσ' στὴ γῆ ἓνας ἄλλος ἥλιος
θάμπωσε τοὺς οὐρανοὺς.

Καὶ μετὰ τὸ πάλαιμα ἢ εἰρήνη, ἢ αὐστηρὴ διάταξη τῶν στοιχείων.

Ἔτοι καὶ ὕστερα στ' ἀνθρώπινα,
καὶ στῶν ἀνθρώπων τὴν ψυχὴ
θάρρη νὰ ριζώσῃ εἰρήνη
καὶ γαλήνη θ' ἀπλωθῆ.

Αὐτὴ τὴν εἰρήνην τῆς ψυχῆς, αὐτὴ τὴ γαλήνη τοῦ πνεύματος δραματίζεται ὁ Ποιητὴς μέσα στὴν καινούργια πλάση πού ποθεῖ νὰ χτίσῃ κάτω ἀπὸ τὸ ἔμβλημα τοῦ Τρίτου Ὀλύμπου, κάτω δηλαδὴ ἀπὸ τὸ σῆμα τῆς Νόησης τοῦ Κόσμου. Γιατὶ ὅ,τι ἀποτελεῖ τὸ ἄρρυθμο καὶ τὸ ἄταχτο, τὸ ἀπειθαρχο καὶ τὸ ἀσύνδετο, τὸ ἀνταγωνιστικὸ καὶ τὸ φθοροποιὸ εἶναι ἡ ἔλλειψη ἀπὸ τὴν κοινωνία τῶν ἀνθρώπων τοῦ Νόμου τῆς Ἀλήθειας, τοῦ νόμου πού μπορεῖ νὰ φέρνει τὴν ἐνότητα καὶ τὴν τάξη ὅπου ὑπάρχει ἀταξία καὶ διάσταση. Ἡ χαρὰ τοῦ κόσμου, ὁ σκοπὸς τοῦ κόσμου εἶναι ἡ Ἄρμονία, τὸ ταίριασμα τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς μὲ τὴν ψυχὴ τῶν ὄλων. Μὰ προϋπόθεση τῆς ἄρμονίας αὐτῆς πού μπορεῖ νὰ ζῆσῃ προκαταβολικὰ ὁ Γύφτος σὰν μελλόμενη μοῖρα καὶ στερνὴ—περίεργη κάπως ἄρνηση τῆς διαλεχτικῆς πορείας τῶν ὄλων, αὐτὸ τὸ στερνὴ—μὲ τὴ μουσικὴ τοῦ προφητικοῦ βιολιοῦ του, εἶναι ἡ σαφὴς κατανόηση τοῦ κόσμου, ἢ ἔνταξη, δηλαδὴ, τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸν κύκλο τῆς παγκόσμιας ἄρμονίας. Καὶ τοῦτο, ὑπαινίττεται ὁ Παλαμᾶς, θὰ πραγματωθῆ μὲ τὴν ἀγέλαστη Ἐπιστήμη...

* * *

ΕΠΙΛΟΓΙΚΑ.—Ἡ ἀνάλυση τοῦ Δωδεκάλογου, μὲ ἀφετηρία τὴν ἰδέα πού σταθεροποιήθηκε μέσα μου πὼς τὸ ποίημα, ὅσο κι ἂν ὕστερεῖ σὲ μυθικὴν ἐνότητα, πειθαρχεῖ μ' ὄλον τοῦτο σὲ κάποια ἐνότητα ψυχολογικὴ, προσπάθησε νὰ καταδείξῃ τὰ στάδια καὶ τοὺς σταθμοὺς τῆς ψυχικῆς αὐτῆς πορείας καὶ νὰ τὰ διευκρινίσῃ, σὲ συνάρτηση πάντοτε μὲ τὸ συναισθηματικὸ καὶ ἰδεολογικὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς τοῦ ποιήματος. Θὰ πρέπει ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς νὰ ὁμολογήσω πὼς ἡ ἀνάλυση πού προηγήθηκε εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο μεροληπτικὴ· μεροληπτικὴ κατὰ τοῦτο: ὅτι προσπάθησε ν' ἀναγάγῃ τίς διάσπαρτες διαθέσεις σ' ἐνιαῖο κορμὸ, παραβλέποντας τίς συχνές κι ἀτιθάσσευτες ψυχολογικὲς ἀπειθαρχίες· μ' ὄλον τοῦτο νομίζω πὼς ὁ ἀναγνώστης δὲν θὰ δυσκολευθῆ νὰ κρίνῃ κατὰ πόσον τὸ συμπέρασμά μου εὐσταθεῖ τ' ὅτι, δηλαδὴ, ἡ ψυχολογικὴ ἐνότητα τοῦ Δωδεκάλογου ἀντιστοιχεῖ σὲ μορφὴ κυρίως λυρικὴ καὶ ὄχι ἐπική. Κι ἀκόμα περισσότερο: ἡ ἐνότητα πού ἐμφανίζει ὁ

Δωδεκάλογος δὲν εἶναι κἀν φύσεως φιλοσοφικῆς. Τὰ τρία στάδια ποῦ ἐπισημάνουμε (ξεχωρίζοντας τὸ προοίμιον τοῦ Ἐρχομοῦ) 1) τὴ δοκιμασίαν καὶ τὴν ἄρνησιν, 2) τὴ δειλὴν προβολὴν τῆς σὺνθεσης καὶ 3) τὴν οἰκοδόμησιν, δὲν τὰ συνδέει σταθερὸ νῆμα συνεπειᾶς καὶ διαλεχτικῆς ἀγωνίας τοῦ πνεύματος. Εὐκολώτερα ἀποκομίζει κανεὶς τὴν ἐντύπωσιν πῶς ὁ Παλαμᾶς προχώρησε εἰς ἓνα ἐξ ὑπαρχῆς (à priori) τεθειμένου σχήματος: ἄρνησιν - σὺνθεσιν παρὰ ποῦ ζήτησε ν' ἀφομοιώσῃ φιλοσοφικᾶ τὴν ἄρνησιν καὶ νὰ προβάλλῃ κατόπιν τὴν αἰτιολογημένη σύνθεσιν. Καὶ ἴσως δὲν μπόρουσε νὰ ἦταν ἄλλοιῶς. Ὁ χαρακτήρας τοῦ Δωδεκάλογου εἶναι κυρίως δραματικὸς. Καὶ στ' ὄραμα τὰ συνθετικὰ στοιχεῖα εἶναι συνήθως ἀπειθάρχητα καὶ ἀσύνδετα. Ἡ ἔμπνευσις δὲν ὑπακούει οὔτε αὐτῇ στοῦ πρωτοκύτταρον τοῦ μύθου. Ἀδέσμευτη, ἀχαλιναγώγητη ὑπερπηδᾷ τὰ ὄροσιν τῆς ποιητικῆς ἀφήγησιν καὶ ὑποκαθιστᾷ τὸ ὄνειρον καὶ τὸν πυρετὸ τῆς στήν κανονικότητα τῆς μυθικῆς ἀνέλιξις. Ὁ Ποιητὴς παρατρέχει τὴ δέσιν τῆς δραματικῆς τοῦ σύνθεσιν καὶ εἰσδύει στήν περιοχὴ τῆς γόησιν ἰδέας. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ ἀναγνώστης δυσκολεύεται πολλὰς φορὰς νὰ ἐξηγήσῃ τίς μεταπτώσεις, νὰ δικαιολογήσῃ τίς ἐπιστροφὰς καὶ νὰ συλλάβῃ μὲ διαγραμμὴν-περίμετρον τὸ ἰδεολογικὸ ἀνάστημα τοῦ ἥρωα. Ὅ,τι ὡς βασικὸ χαρακτηριστικὸ συλλαμβάνουμε ἀπὸ τὴν προσωπικότητα τοῦ παλαμικοῦ τύπου εἶναι, καθὼς ἐξήγησα στὰ οἰκεία σημεῖα, ἡ διάστασις μὲ τὰ παραδομὲνα, ἡ ἐνεργὸς προβολὴ τῆς ἀσυμφωνίας αὐτῆς ποῦ παίρνει τὸν χαρακτήρα τῆς ἀρνήσιν—γκρέμισμα τὸ λέει ὁ Ποιητὴς—καὶ ἡ ἔκδηλη προσδοκία τῆς ριζικῆς ἐκείνης μεταβολῆς ποῦ τὴν ἀτομικὴν ἀσυμφωνία θὰ τὴ μετατρέψῃ σὲ κοινωνικὴ συμφωνία. Ὁ Γύφτος—ποῦ παρ' ὅτι γύφτος ἔχει μεγαλύτερη συγγένεια μὲ τὸν πλάστην τοῦ παρὰ μὲ τὴ γυφτουριά—προβάλλει μέσα στοῦ ποίημα πειστικὸς ἐπικριτὴς. Δείχνει, πῶς οἱ ἀξίες ποῦ γκρεμίζει εἶναι ἀνίκανες νὰ συντηρήσουν μιὰ ζωὴ ἐλεύθερη καὶ ἀνόθευτη ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ ψέμμα, δείχνει πῶς οἱ ἀξίες αὐτὲς ἔφεραν (κριτικὴ τοῦ παρελθόντος) τὸ φυλλορρόημα ἰσχυρῶν πολιτισμῶν καὶ πῶς ἡ διατήρησίν τους σὲ μιὰ πλαστὴ ζωτικότητα (κριτικὴ τοῦ παρόντος) δὲ μπόρει νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν πραγματικὴ ζωτικότητα ἀτόμων καὶ συνόλων καὶ ἀναζητεῖ κάποια σύνθεσιν τῶν ὑγιῶν στοιχείων ποῦ τοὺς ἀπομένουν, φιλτραρισμένων ἀπὸ τίς ἀνάγκας καὶ τίς προϋποθέσεις τοῦ παρόντος, γιὰ νὰ δημιουργηθῇ ἡ ἰδανικὴ πολιτεία—πλασιώσῃ τοῦ ἰδανικοῦ ἀτόμου-πολίτη. Στὸν Δωδεκάλογον ὁ Ποιητὴς ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν αὐτεπίγνωσιν. Εἶναι τὸ τέρμα μιᾶς δοκιμασίας καὶ μιᾶς σει-

ρᾶς ταλαντεύσεων ποῦ παρακολουθήσαμε ἀπὸ τὴν Ἀσάλευτην Ζωὴν. Καὶ παρ' ὅτι τὰ τραγούδια τῆς συλλογῆς αὐτῆς δὲν τὰ χωρίζει μακρὸ διάστημα χρόνου ἀπὸ τοὺς Δώδεκα Λόγους,—μπορεῖ μάλιστα νὰ θεωρηθῇ ὅτι ὁ σκελετὸς καὶ οἱ περισσότεροι Λόγοι συμπίπτουν χρονικὰ μὲ τὰ τελευταῖα τραγούδια τῆς Ἀσάλευτης Ζωῆς,—ὡστόσο ἐδῶ ὁ Ποιητὴς, προβάλλοντας τολμηρότερα τὸ ἀτομὸν τοῦ, ἔστω προσωποδοφόρον, ἢ, ἄς τὸ ποῦμε γενικώτερα, προβάλλοντας τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἰσχυροῦ ἀτόμου, προβάλλει συνάμα τὴν ἐνδόμυχην πίστην τοῦ ὅτι ἡ ἀνανέωσις τῶν βασικῶν ἀξιῶν ποῦ συνθέτουν τὴν ἔννοιαν τοῦ πολιτισμοῦ θὰ προέλθῃ ἀπὸ τὴν πρωτοβουλία καὶ τὴν ἐνέργειαν τῶν ἀτομικῶν θελήσεων. Καὶ στήν πεποίθησιν τούτην ὁ Ποιητὴς βρισκότανε σύμφωνος μὲ τὰ μεγάλα τοῦ πρότυπα τῆς ἐποχῆς: τὸν Νίτσε καὶ τὸν Ἴψεν. Καὶ αὐτοὶ ἐξαρτούσαν τὴν λύτρωσιν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τὴν δραστικὴν πρωτοβουλία τῶν ἰσχυρῶν προσωπικοτήτων, παραβλέποντας κάθε δυνατότητα μαζικῆς αὐτοεξύψωσης.

Ἡ κίνησις τούτην τοῦ πνεύματος στὸν Παλαμᾶ γνωρίζει δυὸ ἀναπόφευκτοὺς σταθμούς: Ὁ πρῶτος εἶναι ὁ ὑπερκορεσμὸς τῆς ἀτομικότητος. Ἀφοῦ ὁ Ποιητὴς ἐπιτύχῃ τὴν αὐτεπίγνωσιν, ἀψοῦ ὑποτάξῃ τὸν ἀντικειμενικὸν κόσμον στὸν ὑποκειμενικὸν καὶ ἀφομοιώσῃ τὴν ἰδέαν πῶς εἶναι ὁ ξεχωριστὸς ἀνάμεσα στοὺς ξεχωριστοὺς, αὐτοπροικίζεται μὲ δικαιώματα· ὑψώνεται ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τὸ κοινωνικὸν καὶ αἰσθάνεται τὸν πληθωρισμὸν τῆς ἐνεργείας νὰ τὸν κατακλύζει. Ἡ ἐνέργεια τούτην ἐκφράζεται στήν ἀπὸ περιωπῆς κριτικὴν τῆς πορείας τοῦ κόσμου. Γκρεμίζει τίς ἀξίες ποῦ θεωρεῖ κίβδηλες, προβάλλει ὀλοένα τὸ ἀτομὸν τοῦ θεωροῦ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ αὐτοῦψώνεται προφήτης-νομοθέτης. Θεσοθετεῖ τοὺς νέους πίνακες τῆς ζωῆς. Ἄλλ' ἀπὸ τούτην τὴν στιγμὴν ὁ ὑπερκορεσμὸς τῆς ἀτομικότητος ἀπειλεῖ νὰ πνίξῃ τὴν προσωπικότητα ἂν τὸ πληθωρικὸ πλεόνασμα δὲν διοχετευθῇ σὲ πλατύτερη κοίτη. Καὶ ἡ πλατύτερη αὐτῆ κοίτη εἶναι ἡ κοινωνία. Ὁ δεύτερος, δηλαδὴ, σταθμὸς εἶναι ἡ κοινωνικοποίησις, ἡ διάχυσις τοῦ ἀτόμου.

Ἡ αὐτοτελείωσις εἶναι σκοπὸς στείρος καθ' ἑαυτὸν ἂν δὲν ἔχει κάποια προέκτασις, ἂν, μ' ἄλλα λόγια, δὲν χρησιμωποιηθῇ. Ἡδὴ ἡ λέξις μᾶς μεταφέρει ἀπὸ τὸν ὑποκειμενικὸν κόσμον στὸν ἀντικειμενικόν. Ὁ ποιητὴς, ὅσοι ἂν ἀγωνίζεται νὰ σταθῇ στὸν πρῶτον σταθμὸν, στήν αὐτοτελείωσιν, νοιώθει ἀκαταμάχητον τὸ συναίσθημα τῆς ἀνάγκης νὰ ἐνωθῇ μὲ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Μᾶς ἐξωμολογήθηκε συχνὰ πῶς τὰ ψυχόρμητά του εἶναι ἀντικοινωνικά¹, πῶς «ὅ,τι ἀγνότερον κι ὅ,τι

1. Πεζοὶ Δρόμοι § 146 κ. ἀ.

βαθύτερο κατέχει ὁ ἄνθρωπος τὸ αἰσθάνεται σὲ κάποιες στιγμὲς γοργές ἐλεύθερες, κατὰ πλάτος καὶ βάθος ἀτομικές, ὀλότελα δικές του, ὀλότελα λυτρωμένες ἀπὸ τὴν ἐνέργεια τῶν γύρω του, ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ἐπιρροή...» Κι ἀκόμη: «πὼς ὁ ἠρωϊκὸς ἄνθρωπος εἶν' ἐκεῖνος ποὺ μπορεῖ καὶ κρατεῖ τὸ ἐγὼ του ἀνεπηρέαστο ἀπὸ κάθε τί ποὺ σημαδεύει πὼς ἄλλος ἄνθρωπος ὑπάρχει καὶ ζῆ στὸ πλάϊ μας, σὲ κάποια κοινωνία πλατεῖα ἢ στενὴ καὶ μᾶς μαγνητίζει»¹. Μὰ παρ' ὅλα τούτα κάτι τοῦ λέει μέσα του πὼς «ἔξω ἀπὸ τὴν κοινωνία δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος· ὁ ἄνθρωπος πλάστηκε γιὰ τὴν κοινωνία· ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶο κοινωνικό»².

Καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα ἄρθρα του καὶ μιλήματά του ὁ Ποιητὴς δείχνει τὸ στενὸ δεσμὸ ποὺ ἐνώνει τὸ άτομο μὲ τὴν κοινωνικὴ του περιοχὴ κι ἀκόμη τὴν ἀντίληψη πὼς ὁ «Ποιητὴς δὲν καταδικάστηκε νὰ ζῆ μόνος κι ἀνὼ φ ε λ ο ς»³. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ Ποιητὴς μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ ἠρώα του, ὅταν καθὼς ὁ Ζαρατούστρας χάρηκε τὸ πνεῦμα του καὶ τὴ μοναξιά του—χάρηκε τὴ χαρὰ ποὺ κατακλύζει τὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου ἢ αὐτογνωσία, καὶ τὴ μοναξιά τῆς ἀκατάδεχτης ψυχῆς ποὺ πιστεύει στὴν ἀπομόνωσή της ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους—ἐνοιώσε μέσα του τὴν ἀνάγκη τῶν ἀνθρώπων, ἐνοιώσε, μ' ἄλλες λέξεις, τὴν ἀνάγκη τῆς σκοπιμότητας καὶ τῆς ὠφελιμότητας. Πὼς ἔγινε αὐτὴ ἡ συναισθηματικὴ μεταστροφή μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ἠρώα τὸ εἶδαμε στὴν ἀνάλυση ποὺ προηγήθηκε. Ἴσως ἢ μεταστροφή τούτη νὰ μὴ γίνε-ται μέσα στὰ αὐστηρὰ περιγράμματα τῆς αἰτιοκρατίας. Ἴσως νὰ ὑπάρχουν—καὶ ὑπάρχουν—ἐδῶ κ' ἐκεῖ χάσματα, κενὰ πού, προσπαθώντας ἐκ τῶν ὑστέρων ν' ἀνασυγ-

κροτήσουμε μιὰ ἰδεολογικὴ συνέπεια, νὰ τὰ συμπληρώσουμε μὲ τὴν προβολὴ τῆς δικῆς μας ἐσωτερικῆς διαλεχτικῆς. Ἀλλὰ γιὰ νὰ πραγματώσουμε τὸ ἔργο τοῦτο σημαίνει πὼς τὸ ποίημα μᾶς προσφέρει τὸ ἀναγκαῖο ὕλικό. Καὶ ξεκινώντας ἀπὸ τὸ προσφερόμενο ὕλικό κι ἀρνούμενοι τὴν ἐπική, ἢ καλύτερα, τὴ μυθικὴν ἐνότητα, φτάνουμε στὴ διάκριση ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ξεχωρίσουμε τοὺς Δώδεκα Λόγους στὰ τρία εὐδιάκριτα στάδια τῆς λυρικῆς σκέψης ποὺ σημειώσαμε ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς.

Ἡ ἀνάλυση ποὺ προηγήθηκε μὲ ἀπαλάσσει, νομίζω, ἀπὸ τὸν κόπο νὰ ἐπαναλάβω τὰ χαρακτηριστικὰ σημεῖα τῶν σταθμῶν τῆς ἰδεολογικῆς πορείας τοῦ ἠρώα—ὅπως ἐμεῖς θέλουμε νὰ τὴ βλέπουμε καὶ νὰ τὴν ἐρμηνεύουμε. Καὶ ἡ τελευταία τούτη φράση δὲν πορίζεται κανένα δικαίωμα αὐθαιρεσίας. Ἐνα ποίημα μπορεῖ, μέσα στις ἱστορικὲς συνθήκες ποὺ ἀναδόθηκε, νὰ μὴ βαδίζει ἐπάνω σὲ καλοχάρακτα ἀχνάρια εἴτε γιὰ τὸν ἴδιον ὁ Ποιητὴς δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ αἰτιολογήσῃ τὴν ἔμπνευσή του καὶ κατόπιν νὰ τὴ μορφοποιήσῃ, ἀκολουθώντας προδιαγραμμένη φιλοσοφικὴ ἢ κοινωνιολογικὴ κατεύθυνση, εἴτε γιὰτί, κι ἂν ἀκόμη τὸ ἠθελε, ἢ ἐξωτερικὴ διαλεχτικὴ κίνηση τῶν ἀντικειμενικῶν γεγονότων τοῦ διέφευγε. Ὡστόσο ἡ λυρικὴ σκέψη εἶναι πολλές φορές αὐτοδύναμη· κατορθώνει ν' ἀνασυνδέει ὑποσυνείδητα τὴ γραμμὴ τοῦ συναισθήματος ποὺ διαρρέει ἀπὸ τὴ μυθικὴ ἀνέλιξη, καὶ νὰ προβάλλεται στὴ συνείδησή μας, ἀξιῶνοντας ἀπὸ δαύτην τὸ καθήκον τῆς ὀρθολογικῆς τακτοποίησης. Καὶ, καθὼς εἶπαμε, ὁ Δωδεκάλογος, ποίημα κατ' ἐξοχὴν ὀραματικό, ἐμφανίζει ἀναπόφευκτα τινάγματα καὶ σκιρτήματα σκέψης ποὺ χρέος μας εἶναι νὰ τὰ πειθαρχήσουμε καὶ νὰ τὰ αἰτιολογήσουμε, ἔχοντας πάντα ἀλάθευτο γνώμονα τὴν ψυχολογία, τὰ αἰτήματα, τὴν ὅλη κίνηση τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς του. Ἀκόμη κι ὅ,τι σήμερα θὰ μπορούσε νὰ μᾶς φανῆ ἀπροσάρμοστο μὲ τὴν ἐξέλιξη ποὺ πῆρε ἡ ροὴ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς κοινωνικῆς ἰδεολογίας, μᾶς εἶναι δυνατὸ νὰ τὸ κατανοήσουμε, νὰ τὸ ἐξηγήσουμε καὶ νὰ τὸ δικαιώσουμε, ἐνταγμένο στὰ χρονικά του περιγράμματα.

1. Αὐτ., § 124.

2. Αὐτ.

3. Χρησιμοποιοῦ τὴν ἴδια τὴ φράση του ἀπὸ τὸ ἄρθρο του Ὁ Ποιητὴς, καταχωρισμένο στὴν «Ποιητικὴ» του, σελ. 28, ποὺ θαρρῶ νὰ συνοψίσῃ μὲ τὴν τελευταία τῆς λέξη ποὺ ὑπογραμμίζω, τὴς ἀντιλήψεις τοῦ Παλαμά γιὰ τὴς σχέσεις τεχνίτη καὶ κοινωνίας. Τὸ θέμα ἐξετάζεται ἐορτύτερα στὸ μελέτημα: Ὁ Παλαμάς Κριτικὸς, ποὺ δημοσιεύθηκε σὲ παράρτημα στὸν α' τόμο τῆς μελέτης αὐτῆς. Κ' ἐκεῖ παραπέμπω τὸν ἀναγνώστη ἂν θὰ ἠθελε νὰ παρακολουθήσῃ συστηματικῶς τὴν ἐξέλιξη τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Παλαμά σχετικά μὲ τὸ ἴδιο θέμα.

(Συνεχίζεται)

ΑΙΜ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΟΣ

